

ВІДГУК

офіційного опонента

доктора медичних наук, професора Сергеті Ігоря Володимировича
на дисертацію Авдієвської Олени Георгіївни «Гігієнічна оцінка умов
формування здоров'язбережуючого середовища в родинях учнів
закладів загальної середньої освіти», що представлена на
здобуття наукового ступеня кандидата медичних наук
за спеціальністю 14.02.01 – гігієна та професійна патологія

Актуальність обраної теми

У теперішній час Міністерство охорони здоров'я України та Міністерство освіти і науки України, численні громадські організації ініціюють створення цілого ряду *національних проєктів та стратегій їх реалізації, які спрямовані на зміцнення здоров'я і профілактику неінфекційних хвороб серед дитячого населення*. Школа вважається найбільш життєздатним середовищем для охоплення дітей і підлітків для конкретного медичного або профілактичного втручання. Достатньо часто до цього приєднуються заклади охорони здоров'я та освіти, сили та ресурси яких також мають бути спрямовані на ініціювання програм і дій на теми, котрі перетинають питання охорони здоров'я та соціальної сфери, як, наприклад, сфери організації здорового харчування, забезпечення фізичної активності та подолання соціальних нерівностей. Проводиться досить багато досліджень, які орієнтовані на зміцнення здоров'я та вирівнювання медичних і соціальних дисбалансів. Збільшення рухової активності в ході навчального дня та забезпечення виконання загальнодержавних рекомендації щодо здорового шкільного харчування, на сьогодні, є основними національними основами формування здоров'язбережуючої поведінки серед учнів.

В Україні існує ряд програм і заходів, які *прямо чи опосередковано стосуються забезпечення здоров'я дітей і підлітків*. Так, у державі цілком адекватно реалізуються заходи, передбачені Конвенцією ООН про права дитини. Розпорядженням Кабінету Міністрів України № 1164-р від 31.10.2011 року, схвалено Концепцію Загальнодержавної програми «Здоров'я-2020: український вимір», одним із провідних завдань якої є «...покращити показники здоров'я і благополуччя дітей», а також поступово впроваджувати стратегії здоров'я через освіту в закладах освіти усіх рівнів акредитації, незалежно від форм власності.

Проте не менш важливе значення у вирішенні проблеми збереження здоров'я дітей і підлітків має *родина*, тому що перші стереотипи здоров'язберігаючої поведінки, безумовно, закладаються в саме у сім'ї, де відбувається засвоєння різноманітних навичок і традицій, образу життя, ставлення до власного здоров'я та здоров'я оточуючих. Якщо здоров'я дорослої

людини в значній мірі є похідним її власної поведінки і ставлення до свого організму, то здоров'я молоді в більшій мірі залежить від того мікросоціуму, який його оточує. Так, зокрема, підлітковий період характеризується стрімкими фізичними та психологічними змінами, а також зростаючими потребами і впливом однолітків, школи і суспільства в цілому.

За оцінками Всесвітньої організації охорони здоров'я, 70% випадків передчасної смерті серед дорослих обумовлено шкідливими звичками (паління, вживання наркотиків, алкоголізм), ініційованими в підлітковому віці. Таким чином, *допомога підліткам у формуванні здорового способу життя і запобігання шкідливих звичок має вирішальне значення і повинна бути почата до того, як ці моделі поведінки будуть міцно закріплені в дорослому житті*. Тільки з раннього віку діти можуть отримати знання, навички щодо збереження здоров'я, які згодом стануть найбільш важливим компонентом загальної людської культури і будуть впливати на формування здорового способу життя у всьому суспільстві. Розвиток людини з дитинства складає основу фізіологічного і психосоціального здоров'я та благополуччя протягом всього його життя, а отже і програми та національні проекти, стратегії їх реалізації мають бути спрямовані не тільки на школу, але й на сім'ю.

Тому висока актуальність дисертаційної роботи Авдієвської Олени Георгіївни «Гігієнічна оцінка умов формування здоров'язбережувального середовища в родинах учнів закладів загальної середньої освіти», що присвячена вирішенню вказаної наукової проблеми, не викликає жодних сумнівів та заперечень.

Ступінь обґрунтованості положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх достовірність і наукова новизна

Розглядаючи ступінь обґрунтованості положень, висновків, рекомендацій, які сформульовані у дисертації, слід відзначити, що автором наукового дослідження чітко, адекватно і цілком обґрунтовано сформульовано його мета та основні завдання, визначені об'єкт і предмет дослідження.

Зокрема, *метою дисертаційної роботи* здобувач визначила гігієнічну оцінку умов формування здоров'язбережувального середовища в родинах дітей шкільного віку для удосконалення системи первинної профілактики неінфекційних захворювань учнів закладів загальної середньої освіти.

У зв'язку з цим, до числа *пріоритетних завдань, які підлягали розв'язанню під час виконання наукового дослідження*, були віднесені наступні завдання: дослідити гігієнічні та медико-соціальні проблеми збереження та зміцнення здоров'я дітей шкільного віку в умовах сучасної родини; встановити чинники ризику погіршення стану здоров'я учнів закладів загальної середньої освіти, що обумовлені впливом родини; визначити чинники формування

здоров'язбережуючого середовища в родині учнів закладів загальної середньої освіти; виявити статеві та вікові особливості впливу родини на збереження і зміцнення здоров'я та формування навичок здорового способу життя дітей шкільного віку; обґрунтувати і розробити систему заходів збереження і зміцнення здоров'я учнів закладів загальної середньої освіти в умовах родини.

Як *об'єкт дисертаційного дослідження* визначено процес формування освітнього середовища в родині і його вплив на здоров'я учнів закладів загальної середньої освіти, як його *предмет* – гігієнічні та медико-соціальні чинники освітнього середовища в родині, стан здоров'я та фізичний розвиток учнів початкової та основної школи, вплив родини на здоров'я дітей шкільного віку.

Важливою запорукою високої достовірності та валідності одержаних результатів є використання *сучасних високоінформативних методів досліджень*, а саме: гігієнічних (для оцінки умов життєдіяльності учнів в родині та закладі освіти), соціологічних (для оцінки рівня сформованості навичок здорового способу життя та здоров'яформуючої поведінки), клінічних (для оцінки стану здоров'я), психодіагностичних (для визначення особистісних властивостей учнів), а також статистичних (для статистичної обробки отриманих матеріалів, встановлення зв'язків між чинниками освітнього середовища родини, медико-соціальними і психологічними особливостями життєдіяльності учнів у родині та станом їх здоров'я, визначення чинників ризику тощо) методів.

Необхідно окремо відзначити, що основні методи, які використано у дослідженні, дозволили одержати нові наукові дані, котрі в повній мірі *відповідають вимогам доказової медицини* відносно порівнювальності і відтворюваності результатів та їх подальшого використання у гігієні дітей та підлітків.

Розглядаючи *ступінь обґрунтованості основних положень дисертаційної роботи*, необхідно відзначити і той факт, що поставлені *мета і завдання наукового дослідження в повній мірі обґрунтовані результатами проведеного патентного пошуку та аргументовані аналітичним оглядом сучасної літератури* на підставі вивчення великого обсягу джерел сучасної наукової світової і вітчизняної літератури щодо визначення гігієнічних та медико-соціальних чинників освітнього середовища в родині, стану здоров'я і фізичного розвитку учнів початкової та основної школи, впливу родини на здоров'я дітей шкільного віку.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, підтверджується *достатньою кількістю проведених досліджень*. Так, здобувачем у повному обсязі проведені дослідження щодо оцінки особливостей організації та умов навчально-виховного процесу, соціально-гігієнічні дослідження, дослідження розумової працездатності тощо.

Методологія проведення досліджень під час виконання дисертаційної роботи відповідно до програмно-цільової структури організації наукових досліджень передбачала їх поетапну реалізацію. Так, матеріалом досліджень слугували дані лонгитудинального дослідження стану здоров'я учнів з першого по п'ятий класи та умов життєдіяльності в родині та закладі освіти на різних етапах навчання, результати соціологічних (анкетування), клінічних, психофізіологічних та статистичних досліджень учнів різного віку, анонімного анкетування 1025 підлітків з різних регіонів України.

Високий ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації, підтверджується достатньою кількістю проведених досліджень із використанням методів, які адекватні поставленим завданням. Отримані матеріали підлягали *грамотній статистичній обробці* з використанням сучасних методів реалізованих у ліцензованому пакеті програм статистичного аналізу SPSS.

Отже, одержані результати, з методологічної точки зору, слід вважати цілком обґрунтованими, такими, що надають можливість зробити адекватні узагальнення та визначити описані результати, як об'єктивно значущі.

Ураховуючи вимоги доказової медицини, здобувач чітко обґрунтовує наукову новизну дослідження. Зокрема, автором, уперше запропоновано комплекс диференційованих для початкової та основної школи заходів щодо попередження несприятливого впливу родини на здоров'я дітей шкільного віку, спрямованих на забезпечення сприятливих умов для навчальної діяльності учнів, включаючи санітарно-епідеміологічне благополуччя помешкання, організацію раціональної рухової активності і харчування, забезпечення сприятливого соціально-психологічного клімату, підтримки сталої мотивації вести здоровий спосіб життя і навчання відповідним навичкам і вмінням, взаємодію закладу освіти з батьками щодо моніторингу здоров'я дітей та чинників ризику для певного навчального колективу, розроблено заходи із ідентифікації, характеристики та оцінки експозиції чинників ризику освітнього середовища в родині шляхом автоматизованого контролю за динамікою окремих показників життєдіяльності учнів: тижневої динаміки функціонального стану дитини, сприйняття батьками та учнями здоров'я, соціально-психологічної адаптації та режиму дня.

Дослідником визначені ключові фактори впливу родини на збереження та зміцнення здоров'я учнів початкової школи: освіта батька, психологічний мікроклімат в родині та її матеріальне становище, умови проживання дітей, наявність професійних шкідливостей та хронічних захворювань у батьків, паління матері, медикаментозне стимулювання пологів, характер годування немовлят та характер харчування дитини на час навчання, доведена значущість соціальної компетентності підлітків для збереження та зміцнення власного здоров'я.

Зрештою, необхідно відзначити, що дисертаційне дослідження проводилось у межах науково-дослідних робіт Державної установи «Інститут охорони здоров'я дітей та підлітків НАМН України»: «Вивчити медико-соціальні умови для позитивного впливу родини на збереження і зміцнення здоров'я дітей шкільного віку» (№ держреєстрації № 0117U003011) та «Розробити систему профілактичних заходів з оптимізації навчальної діяльності академічно здібних дітей під час їх адаптації до основної школи за умов меритократичної освіти» (№ держреєстрації № 0115U001017). Автор є співвиконавцем робіт, що зазначені.

Теоретичне і практичне значення результатів дослідження

Теоретичне значення результатів дисертаційної роботи полягає в суттєвому доповненні теорії профілактичної медицини в частині організації та забезпечення діяльності системи охорони здоров'я дитячого населення в країні, зокрема щодо гігієнічного обґрунтування умов формування цілісного здоров'язбережувального середовища в закладі загальної середньої освіти та родинних учнів.

Суттєва практична значущість одержаних результатів полягає в тому, що на основі одержаних результатів була вперше розроблена та впроваджена у діяльність закладів загальної середньої освіти система профілактичних заходів, спрямованих на гігієнічну оптимізацію освітнього середовища в умовах сучасної родини для удосконалення системи первинної профілактики неінфекційних захворювань дітей шкільного віку.

Результати проведених досліджень широко впроваджені в закладах загальної середньої освіти, що підтверджено відповідними актами. Напрацьовані результати використано для розробки двох посібників: (1) Даниленко Г.Н., Сотникова-Мелешкина Ж.В., Авдиевская Е.Г. «Рациональное питание младших школьников» (2016) та (2) Щербакова О.О., Даниленко Г.М., Авдієвська О.Г. Медико-психологічний супровід учнів початкової школи в межах науково-педагогічного проекту «Інтелект України» (2019). За участю автора одержано авторські свідоцтва України на твір.

Таким чином, за сукупністю головних критеріальних ознак дисертація відзначається широтою наукових напрацювань та їх аналізом, які мають сучасний характер, вагоме теоретичне та практичне значення.

Оцінка змісту, наукової та літературної якості складу матеріалу і стилю дисертації, її завершеності в цілому

Дисертаційна робота Авдієвської О. Г. «Гігієнічна оцінка умов формування здоров'язбережувального середовища в родинних учнів закладів загальної середньої освіти» має стандартну для наукових досліджень подібного роду структуру та

викладена грамотною літературною українською мовою, аргументовано, з цілком логічним використанням наукової термінології і лексики. Слід відзначити, що викладення матеріалу відповідає провідній ідеї дисертації, її завданням та програмі досліджень. Стиль написання дисертації також в повній мірі відповідає сучасним вимогам до робіт, які подаються на здобуття наукових ступенів.

Дисертація викладена на 219 сторінках друкованого тексту (обсяг основного її тексту становить 160 сторінок). Робота ілюстрована 20 рисунками, містить 61 таблицю. Наукова робота складається з анотації, списку публікацій здобувача, змісту, переліку умовних позначень, вступу, аналітичного огляду літератури, розділу з загальною програмою та методами досліджень, 3-х розділів власних досліджень, висновків, практичних рекомендацій, списку використаних джерел, який нараховує 212 найменувань, у тому числі 124 праці іноземних авторів та додатків.

Розглядаючи зміст основних розділів дисертаційного дослідження, необхідно відзначити наступне.

В «Анотації» автором наведений короткий виклад основного змісту проведеного дослідження та його результатів із зазначенням наукової новизни та практичного значення.

У «Вступі» обґрунтовано актуальність теми, визначено мету, завдання, об'єкт і предмет дисертаційного дослідження, розкрито наукову новизну та практичне значення отриманих результатів, наведені відомості щодо їх впровадження в практику, апробацію та відображення у публікаціях в наукових виданнях.

Матеріали розділу 1 «Гігієнічні та медико-соціальні проблеми формування здоров'язбережуючого середовища в родинах учнів закладів загальної середньої освіти» висвітлюють зміст актуальних публікацій провідних вітчизняних досліджень щодо теми дослідження та висвітлюють зміст актуальних публікацій провідних вітчизняних та закордонних фахівців у сфері охорони здоров'я і гігієни дітей та підлітків. Критичний аналіз даних літератури з досліджуваного питання дозволив автору вивчити стан проблеми, визначити актуальність та перспективні напрямки дослідження. Огляд літератури ретельно систематизований та базується на сучасних публікаціях. Виходячи з цього, здобувач цілком обґрунтовано формулює мету дослідження і його основні завдання та визначає методичний арсенал їх досягнення.

Головним змістом розділу 2 «Об'єкт та методи досліджень» є обґрунтування доцільності використання широкого спектру сучасних методик, які використовувались у роботі та надали можливість отримати репрезентативні і адекватні поставленій меті результати стосовно використання гігієнічних підходів в процесі розвитку вітчизняної системи охорони здоров'я дітей та підлітків, яка

спрямована на зміцнення здоров'я та попередження неінфекційних захворювань через формування безпечного середовища життєдіяльності в родині та розвиток здоров'язберігаючих компетентностей батьків та учнів з урахуванням їх статі та віку.

У розділі 3 «Гігієнічні та медико-соціальні особливості впливу родини на здоров'я учнів початкової школи» проведено порівняльний аналіз патологічної ураженості та фізичного розвитку учнів перших класів сучасної школи на підставі даних комплексних медичних оглядів фахівцями *Державної установи «Інститут охорони здоров'я дітей та підлітків НАМН України»* у динаміці навчального року. Одночасно було проведене соціально-гігієнічне анкетування їх батьків, а також здійснене лонгитудинальне дослідження стану здоров'я учнів початкової школи, від першого до п'ятого класів, оцінки їх адаптації до навчальної діяльності та аналізу медико-соціальних чинників життєдіяльності їх родини. У роботі був використаний комплексний метод вивчення стану здоров'я, який дозволяє виявити поширеність захворювань, морфологічних і функціональних порушень.

Проведене дослідження динаміки розумової працездатності учнів (упродовж навчального тижня на початку, у середині та наприкінці навчального року) та запис ЕЕГ для оцінки індивідуальних характеристик нервової системи. Реєстрація ЕЕГ проводилася в двох режимах – фоновому (стан спокійного пильнування) і під час виконання ментального навантаження (зворотний рахунок в умі). На підставі отриманих даних робилися висновки про активованість нервової системи по частоті альфа-ритму.

У розділі 4 «Медико-соціальні та соціально-психологічні особливості впливу родини на здоров'я учнів основної школи» Було проведене дослідження статевих і вікових особливостей впливу родини на формування навичок здорового способу життя учнів основної школи, гігієнічну характеристику харчової поведінки та фізичної активності та обґрунтування системи заходів збереження і зміцнення здоров'я дітей шкільного віку в умовах родини. Дослідження, в якому брали участь брали участь 422 учнів 6-х класів, 613 учні 7-х класів і 470 учня 9-х класів великого промислового міста (м. Дніпро) проводилось за допомогою анонімного анкетування учнів. Для дослідження соціальної пристосованості дітей, сфери їх міжособистісних відносин та їхнього сприйняття внутрішньосімейних відносин, а також впливу цих відносин на шкільну адаптацію була проведена проєктивна методика Р. Жіля, яка дозволяє виявити конфліктні зони в системі міжособистісних відносин дитини. Визначення внутрішньо - групових взаємодій між учнями класу проведено за допомогою модифікованої версії методики Дж. Морено.

Для діагностики особливостей дітей, рівня і характеру тривожності, пов'язаної зі школою, оцінки емоційних особливостей стосунків дитини з

однолітками і вчителями використано методику Філіпса «Тест шкільної тривожності». Емоційну прихильність, соціально-бажаний образ батьківського відношення, міжособистісну дистанцію в спілкуванні з дитиною, форму і спрямованість контролю за поведінкою дитини, особливості сприйняття та розуміння дитини батьками досліджено за методикою «Тест-опитування батьківського ставлення».

Дослідження медико-соціальних особливостей впливу родини на життєдіяльність підлітків було проведене на підставі анонімного анкетування 1025 дітей (492 хлопців та 506 дівчат) 15-16 років, учнів дев'ятих класів ЗНЗ України (Харків, Київ, Вінниця, Дніпро, Львів). Опитувальник «Методика оцінки впливу близького соціального оточення на суб'єктивне сприйняття власного здоров'я підлітками» містив як альтернативні, так і рейтингові питання.

Вивчення соціально-психологічних особливостей розвитку особистості підлітків, які виховуються в повних та неповних сім'ях, проводилося на базі двох гімназій міста Харкова. Дослідженням було охоплено 191 учень 7-х і 8-х класів сучасної школи (з повних сімей – 133 учня, у неповних сім'ях – 58 учнів), був обраний 14-факторний особистісний опитувальник Кеттелла (підлітковий варіант).

У розділі 5 «Система заходів збереження і зміцнення здоров'я дітей шкільного віку в родині, як складова здоров'язбережувачого освітнього середовища» наведені дані щодо обґрунтування, розробки та впровадження моделі здоров'язбережувачих технологій для раннього виявлення та первинної профілактики неінфекційних хвороб, для чого був використаний аналіз проведених досліджень, світовий та вітчизняний досвід. Було визначено медичну та педагогічну ефективність запропонованої моделі, розроблено програму медико-психологічного супроводу родин учнів під час переходу до базової школи.

Слід зауважити, що усі розділи дисертації виконані на достатньо високому рівні за стилем викладання і закінчуються висновками, що свідчить про здатність автора проводити аналіз та здійснювати узагальнення одержаних результатів. Також наприкінці кожного розділу наведено перелік наукових публікацій, в яких описані отримані дані проведених досліджень.

Анотування дисертації, стиль написання якого та форма подання цілком відповідають загальним вимогам, об'єктивно та повно відображує зміст і головні результати дисертаційної роботи. Необхідно відзначити і повну ідентичність змісту анотування та основних положень дисертації.

Дисертація цілком відповідає паспорту спеціальності 14.02.01 – гігієна та професійна патологія.

Повнота викладення основного змісту дисертації в опублікованих працях у наукових виданнях

Оцінюючи ступінь оприлюднення результатів дисертаційної роботи, слід відзначити, що *автором в повній мірі витриманий принцип офіційної публічності*. За матеріалами дисертації опубліковано 32 роботи, в тому числі: 12 статей, в тому числі 8 статей – у наукових фахових виданнях України, 3 статті – у закордонних виданнях, що входять до наукометричних баз, 1 стаття – в інших періодичних виданнях, а також 13 тез у матеріалах науково-практичних конференцій (6 іноземних), отримано 5 авторських свідоцтв на науковий твір, підготовлено 2 посібники.

Отже, рівень викладення основного змісту дисертації в опублікованих працях цілком відповідає загальноприйнятим вимогам та об'єктивно відображує головні наукові положення, які виносяться на офіційний захист.

Рекомендації щодо подальшого використання результатів дисертації в практиці

Результати досліджень, проведених під час виконання дисертації, потребують подальшого впровадження у діяльність закладів загальної середньої і вищої освіти та у навчальний процес кафедр гігієнічного профілю закладів вищої медичної і педагогічної освіти України та установ післядипломної освіти медичних і педагогічних працівників.

Зауваження щодо оформлення і змісту дисертації

Принципових зауважень до дисертації немає.

Разом з тим, оцінюючи в цілому позитивно дисертацію Авдієвської Олени Георгіївни, у порядку дискусії хотілось би почути від автора відповіді на ряд запитань:

1. Нині в нашій країні надзвичайно гострою є проблема неповної сім'ї. Тому виникає цілком слушне запитання: наскільки суттєвим є вплив цього чинника на стан здоров'я дітей?

2. Внаслідок реформування системи охорони здоров'я, що відбувається, вичерпною інформацією про стан здоров'я учнів закладів загальної середньої освіти, сьогодні, фактично, володіють лише батьки. Як впливає таке становище на стратегію профілактики неінфекційних захворювань серед учнівської молоді?

3. Проведені дослідження ґрунтуються на взаємодії з батьками, які співпрацюють із сучасними закладами загальної середньої освіти. Тому достатньо важливим є питання щодо того, наскільки та в якій мірі розроблені рекомендації можливо використати в родинях, для яких здоров'я дітей не є актуальною проблемою?

Однак означені проблемні питання ніяк не впливають на високу загальну позитивну оцінку дисертаційної роботи, яка може бути представлена на офіційний захист.

ВИСНОВОК

Дисертація Авдієвської Олени Георгіївни «Гігієнічна оцінка умов формування здоров'язбережуючого середовища в родинях учнів закладів загальної середньої освіти», є закінченою науково-дослідною роботою, присвяченою вирішенню актуальної проблеми – гігієнічній оцінці умов формування здоров'язбережуючого середовища в родинях дітей шкільного віку для удосконалення системи первинної профілактики неінфекційних захворювань учнів закладів загальної середньої освіти.

За актуальністю теми, новизною отриманих результатів досліджень, практичною значущістю дисертація відповідає вимогам п. 9, 11, 12 та 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07.2013 р. зі змінами, внесеними згідно з Постановами Кабінету Міністрів України № 656-2015п, № 1159-2015п, № 567-2016п, № 943-2019п та № 607-2020п стосовно наукових праць на здобуття наукового ступеня кандидата медичних наук, а її автор – Авдієвська Олена Георгіївна – заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата медичних наук за спеціальністю 14.02.01. – гігієна та професійна патологія.

Офіційний опонент

Завідувач кафедри

загальної гігієни та екології

Вінницького національного медичного

університету ім. М. І. Пирогова

МОЗ України

доктор медичних наук, професор

I.V. Сергета

Підпис Сергета І.В.
Завіряю
Степанець відділу кадрів
Вінницького національного
медичного університету
ім. М. І. Пирогова
І.В. Сергета
« 7 » 09 2021 р.